
Journalistit lähteitä ammentamassa

Uolevi Kiviranta

Journalistista tiedonhankintaa on suomalaisessa journalistiikassa tutkittu sängen vähän. Kuitenkin se on omasta mielestäni journalistisen työprosessin olennainen vaihe, jopa ratkaiseva. Tyypillistä on, että tähän mennessä edustavin kyseisestä aiheesta tehty työ tulee kirjastotieteen ja informatiikan piiristä. Tarkoitan Mariam Ginmanin väitöskirjaa *En modell för journalisternas informationsanskaffning* (Tampere 1983).

Itse olen pohtinut journalistista tiedonhankintaa ja erityisesti journalistisia lähteitä kahdessa opinnäytteessäni (Kiviranta 1985 ja 1988). Kummassakin työssä mielenkiintoni taustalla on pitkään jatkunut työni toimittajana.

Esitän tässä yhteenvedon omaisesti oman käsitykseni ja erotteluni journalistisista lähteistä ja niihin liittyvistä tiedonhankinnan metodeista. Termistä tiedonhankinta huomautan tässä samalla, että osuvampaa olisi puhua aineiston hankinnasta. Olen usein käyttänyt myös mutkikkaampaa ilmaisua "tiedon ja muun aineiston (aineksen) hankinta". Lähteethän eivät tarjoa tai sisällä yksistään tietoa. Esimerkiksi henkilölähteiden "tiedot" ovat hyvin usein kyseisten henkilöiden omia käsityksiä ja mielipiteitä kulloisestakin kohteesta.

Liittääkseni esitykseni laajempiin yhteyksiin voin todeta, että journalistisia lähteitä ja aineiston hankinnan metodeja pohtiessani on mielestäni Hemánuksen ja Tervosen tapaan

journalistisen työn malliksi sopiva realismin tietoteoria (Hemánu & Tervonen, 1986). Sen mukaiseen todellisuuden tiedostamiseen on journalismissa mahdollisuus monipuolisella lähde- ja metodikäytännöllä. Kokemukseni kuitenkin on, että journalismia pikemminkin hallitsee naiivi empirismi ja se johtuu yksipuolisesta lähde- ja metodikäytännöstä. Tarkoitin tällä ns. normaalijournalismia siten kuin itseni lisäksi mm. Rentola sen ymmärtää (Rentola 1983).

Joku voi sanoa, että lähteiden ja metodien erotteluni, rakenteluni ja koko esitykseni on riittämätön, väärillä jäljillä ja naiivia empirismiä itsekin. Mutta kun jostakin on aloitettava niin aloitetaan tästä. Lähde- ja metoditutkimus on journalistiikkamme musta aukko. Se on valmiina nielaisemaan uusia yrittäjiä!

Lähtökohta: henkilölähteet ja kirjalliset lähteet

Olen alussa mainituissa opinnäytteissäni osoittanut, että journalismin oppikirjoissa ja journalistisista lähteistä tehdyissä harvoissa empiirisissä tutkimuksissa nimetään tavallisesti kaksi lähdetyyppiä eli henkilölähteet ja kirjalliset lähteet.

Selvää on, että henkilölähde on vakiinnut-tanut asemansa journalistisessa perinteessä, käytännössä ja tutkimuksien tuloksissa. Sen sijaan jo kirjallinen lähde osoittautuu ongelmalliseksi. Vielä 1985 katsoin itsekin kirjalli-

set lähteet yhdeksi lähdeyyiksi henkilölähteiden rinnalla. Sittemmin olen päätenyt yläkäsitteeseen dokumenttilähde, joka kattaa myös kirjalliset lähteet.

Henkilölähteiden ja dokumenttilähteiden käsitteillä operoiminen ei kuitenkaan riitä. Minua alkoi asiaa pohtiessani vaivata se ajatus, että mitä lähdeettä toimittaja työssään käyttää, kun hänen aineiston hankintansa metodina on havainnointi. Päädyin siihen, että otin tällaisia tilanteita tarkoittaen käyttöön tilannelähteen käsitteen vaikka sellaista ei läpikäymässäni kirjallisuudessa tunneta tai erikseen nimetä. Todetaan vain, että eräitä tilanteita ja asioita on havainnoitava (esim. Miettinen 1984, 123-127).

Määrittelen nyt lyhyesti mainitut lähdeyy-pit ja teen kunkin lähdeyyypin sisällä eräänlaiset peruserottelut.

Henkilölähde

Henkilölähde voidaan määritellä lähteeksi, josta materiaali saadaan suullisesti. Siitä on käytetty myös nimitystä suullinen lähde (Furhoff 1982, 12-14).

Rajaus ei aina ole selvä, koska näitä journalistisen käytännön peruserotteluja ei ole yksityiskohtaisesti käyty lävitse. Onko esimerkiksi käytetty henkilölähdeettä, kun joltakulta virkamieheltä saadaan salainen poliittinen muistio? Mielestäni tässä tapauksessa henkilölähteestä on kyse silloin, kun asianomainen virkamies selostaa muistion taustaa. Mutta kun itse muistiota ryhdytään tutkimaan, on kyse kirjallisesta lähteestä ja nämä kaksi lähdeettä on syytäkin erottaa toisistaan tällaisessa "vuototapauksessa".

Henkilölähteistä pitää erotella omiksi ryhmikseen ainakin seuraavat:

Virallislähde: jolla tarkoitan ensinnäkin virkamiehiä, jotka toimivat hallinnossa virkavas-

tuulla. Katson tähän ryhmään kuuluviksi myös muut jollakin tavalla legitimoitua asemaa eri järjestöissä käyttävät henkilöt. Niinpä ammatiliiton puheenjohtaja on virallislähde, vaikka hänellä ei ole virkavastuuta. Sama asema on yrityksen johtajalla tai puolueen eduskuntaryhmän jäsenellä. Tässä suhteessa jakoni poikkeaa esimerkiksi yhdysvaltalaisen Wardin ja Hansenin käsityksestä, jonka mukaan he tekevät eron julkisen ja yksityisen sektorin välillä (Ward & Hansen 1987, 57-84).

Journalismin tutkija Ward sekä kirjastotieteen ja informatiikan tutkija Hansen rakensivat yhdysvaltalaisen perinteen, käytännön ja laajan kirjallisuuden pohjalta perusteellisen mallin journalistisesta aineiston hankinnasta Yhdysvaltain oloissa vuonna 1987 teoksessaan *Search Strategies in Mass Communication*.

Asianosaislähde; tarkoittaa henkilöitä, joita asia koskee tai joiden etu on kysymyksessä. Jos kunnassa suunnitellaan tiettyyn kohteeseen rantakaavaa, niin kaava-alueella asuvat ja siellä maata omistavat ihmiset ovat asianosaislähteitä. Samanlainen lähde on taloudellisesta rikoksesta epäilty yrittäjä ja väkivallan uhriksi joutuneen ihmisen omainen tai läheinen tuttava.

Asiantuntijalähde; tavanomainen asiantuntijalähde on esimerkiksi tutkija tai omalla alallaan tunnustetun kokemuksen omaava työntekijä.

Kansalaislähde; luonnehdinta voisi kuulua myös "yleinen henkilölähde". Bernstein ja Woodward käyttivät tätä lähdeettä soitellesaan Watergate-jutun alkuvaiheessa jokaiselle mahdolliselle tuttavalle ja tuntemattomalle etsiessään perusaineksia juttuunsa (Bernstein & Woodward 1974, 15). Kansalaislähteestä on kyse myös silloin, kun poliittisista tapahtumista kysytään "kadun miehen" mielipidettä.

Toimittaja omana lähteenä; tällöin käyte-

tään omia tietoja, käsityksiä ja kokemuksia lähdeaineistona. Varsinkin Furhoffin perusteella kyse on todella eräästä erikoistuneesta lähdekäytännöstä (Furhoff 1982, 40 ja 55-56).

Kollega lähteenä; Ginmanin tulokset osoittavat, että toimittajat hyvin usein käyttävät kollegoja omassa toimituksessa tai muissa välineissä lähteinään. Ginman huomauttaa myös "näkyvämmän kollegan" (osynliga kollegiet) merkityksestä aineiston hankinnassa (Ginman 1983, esim. 27, 246-247, 250-251, 280).

Anonyymi lähde; journalistisen työn erityinen ominaisuus on, että lähde voidaan salata ja suojata (esim. L. Bruun ym. 1981, 144).

Dokumenttilähde

Päädyn nyt kirjallisen lähteen sijasta käyttämään yläkäsitettä *dokumenttilähde*, joka on siis oma lähdeyyppinsä. Tätä perustelen ensin Wardin ja Hansenin aineiston perusteella tekemiini johtopäätöksiin (Ward & Hansen 1987, esim. 5, 20). Toiseksi saan tukea historian tutkimuksesta, joka nimenomaisesti puhuu dokumenteista ja joista dokumenteista kirjallinen materiaali on vain yksi osa. Muuta dokumenttiaineistoa ovat kuvallinen materiaali kuten valokuvat ja maalaukset, esineellinen jäämistö kuten rakennukset, patsaat ja muinaislöydökset sekä nykyisemmin mm. ATK-tallenteet (vrt. Renvall 1965, 117-148 ja V. Pietilä 1973, 20-22).

Dokumenttilähde voidaan määritellä lähteeksi, jonka materiaali on uudelleen käytettävissä muuttumattomana.

Dokumenttilähteistä pitää erotella omiksi ryhmikseen ainakin seuraavat:

Kirjalliset lähteet; kyse on kirjalliseen muotoon laaditusta materiaalista. Pöytäkirjat, esityslistat, viranomaisten muistiot, yksityiset kirjeet, saapuva posti, tietotoimistomateriaa-

li, graafiset esitykset — kaikki nämä ovat kirjallisia lähteitä.

ATK-lähteet; ATK-perusteisesti tallennettua ja tuotettua materiaalia, josta tyypillisenä esimerkkinä ovat kaupalliset tiedostot. Tämän alan problematiikka monimutkaistuu nopeasti. Jo nyt journalistista aineistoa on saatavissa niin monissa muodoissa, että olisi syytä ehkä puhua myös AV-lähteistä, jotka välittävät materiaalia audio-visuaalisin menetelmin. Esimerkiksi Miettinen jakaa tiedon muotonsa perusteella kirjalliseen, auditiiviseen ja visuaaliseen aineistoon (Miettinen 1984, 91).

Esineelliset lähteet; historioitsijat rakentavat teorioitaan monasti vain esineelliseen jäämistöön. Käytännössä journalistit tekevät omassa työprosessissaan samoin kun he kertovat esimerkiksi vieraista kulttuureista.

Muut tiedotusvälineet; tyypillistä on mm. Ginmanin (1983) tulosten mukaan, että aiheita ja aineistoa lainataan muista tiedotusvälineistä.

Tilannelähde

Tilannelähteiksi luokittelen mm. kokoukset, mielenosoitukset, onnettomuudet ja erilaiset kansalaistapahtumat. Olen käyttänyt tässä yhteydessä rinnakkaiskäsitettä havainnoitava lähde tai havaintolähde.

Nyt on syytä pitäytyä tilannelähteen käsitteeseen ja määritellä se niin, että kyse on havainnoitavasta kohteesta, joka sinällään on ainutkertainen eikä enää toistu.

Jokainen mielenosoitusmarssi tai kaupunginvaltuuston kokous on ainutkertainen tapahtuma, jolla on aina omat piirteensä. Haastattelu voi olla tilannelähde, jossa haastateltavan käyttäytymisestä ja hänen ympäristöstään voidaan tehdä nonverbaaliseen ainekseen perustuvia havaintoja. Sama tilanne ei kuiten-

kaan periaatteessa seuraavalla kerralla toistu.

Tilannelähteistä pitää erotella ainakin seuraavat:

Haastattelutilanne; haastateltavan ja hänen ympäristönsä nonverbaalinen viestintä. Varsinkin tv- ja radioilmaisussa nonverbaalisella aineksella saattaa olla ratkaiseva osuus (M. Bruun ym. 1986, 311-319; Ginman 1983, 182-183).

Julkiset kokoontumiset; näitä ovat poliittisten elinten istunnot, suunnitellut mielenosoitukset ja muuten julkisesti ilmoitetut kokoontumiset kuten urheilukilpailut tai kulttuuritahtumat. Niihin osallistuvat ihmiset tietävät etukäteen olevansa julkisen tarkastelun ja arvioinnin kohteina.

Spontaanit tilanteet; ns. itsestään syntyvä tilanne vaikkapa onnettomuuspaikalla tai yhteiskunnallisessa päätöksenteossa, jossa jokin yksityiskohta vie ihmiset kaduille. Paras esimerkki lienee paniikki, johon Orson Wellesin kuvitteellinen radio-ohjelma vieraan planeetan hyökkäyksestä maahan ja Yhdysvaltoihin aikoinaan johti (Lowery & De Fleur 1983, 58-84).

Luonnon olot ja kulttuuriympäristö; ympäristöjournalismin myötä esiin noussut tilanlähde. Toimittajan on usein tehtävä valinta oman havaintonsa (= tilanne lähteenä, itse lähteenä) ja ns. asiantuntijan lausunnon (= virallislähde) välillä. Tämä dilemma tuottaa lukuisia ongelmia.

Journalistisen aineiston hankinnan metodit

Tiedon- ja muun aineiston hankinnan metodeihin kiinnitän tässä hyvin rajoitetusti huomiota. Selvitän asiaa vain siinä määrin, että journalististen lähteiden ja tiedonhankinnan metodien keskinäinen yhteenkuuluvuus tulee osoitetuksi.

Metodeista hallitsevin on *haastattelu*, joka kuuluu journalismin peruselementteihin. Pohtimisen arvoista kylläkin lienee, mikä olisi erityinen journalistisen haastattelun muoto. Haastattelumetodi kytkeytyy henkilölähteisiin.

Havainnointikin tunnustetaan perinteisesti erityiseksi journalistiseksi metodiksi, vaikka sitä ei alan oppikirjallisuudessa aina mainita tai tutkimuksessa erikseen todeta. Havainnoinnin lajeista ulkopuolinen ja osallistuva havainnointi ovat saaneet huomiota journalistisissa.

Havainnointi liittyy tilanlähteeseen ja myös henkilölähteeseen. Henkilö voi olla havainnoinnin kohde haastattelutilanteessa mutta myös muussa toiminnassaan esimerkiksi yhteiskunnallisena vaikuttajana. Havainnointia voidaan soveltaa myös dokumenttilähteisiin.

Erityisenä ongelmana on pohtia dokumenttilähteitä koskevia aineistonhankinnan metodeita. Aiemminhan dokumenttilähteitä edustivat tavallisesti kirjalliset lähteet ja metodiksi annettiin silloin yksioikoisesti lukeminen (esim. Okkonen 1962, 149).

Ongelmaksi nousee nyt se, mikä metodi soveltuisi dokumenttilähteisiin erityisesti. Tyytyminen pelkästään "lukemiseen" metodina vaikuttaisi tässä kehittälyssä vajavaiselta.

Tähän ongelmaan olen alustavasti etsinyt apua Veikko Pietilältä ja päätynyt *sisällön erittelyn metodiin*. Veikko Pietilää tulkiten dokumenttilähteet voidaan journalismissa ymmärtää kohteiksi, jotka sisältävät välitöntä tietoa itsestään ja toisaalta välillistä tietoa muista kohteista tai ilmiöistä. Näin ollen dokumentin sisällön erittelyllä voidaan kuvata tai selittää dokumentaarista kohdetta sinänsä (esim. salaisen asiakirjan sisältöä) tai kerätä tietoja ja tehdä päätelmiä muista ilmiöistä (esim. salaisen asiakirjan laatimisen syistä tai laatijoista)

(vrt. V. Pietilä 1973, 22-30 ja 51-55).

Arkisemmin sanoen sisällön erittely metodina tarkoittaa monenlaista lähdedokumenttiin kohdistuvaa kuvailua, päättelyä, vertailua, taustointia jne.

Näin voimme todeta dokumenttilähteisiin liittyväksi metodiksi tavanomaisen lukemisen ohella sisällön erittelyn.

Kaupallinen paine ja vähäisimmän vaivan laki

Mitä merkitystä näillä pohdintoilla sitten on?

– Käytännön journalismissa ja varsinkin journalismin opetuksessa ne auttavat tiedostamaan journalististen lähteiden ja aineiston hankinnan metodien moninaisuuden. Ei ole edelleenkään harvinaista, että toimittajat ymmärtävät lähes ainoiksi lähteiksi henkilöt ja metodiksi haastattelun.

Ginmanin tulosten mukaan tärkeimmät journalistiset lähteet ovat suosituimmuusjärjestyksessä 1) henkilölähteet (muut kuin kollegat), 2) sanomalehdet ja 3) kollegat omassa lehdessä (Ginman 1983, 130).

Olen Ginmania tulkiten todennut lehtijutun syntyvän esimerkiksi seuraavasti: toimittaja lukee jostakusta lehdestä toisen toimittajan jutun, saa siitä idean ja kysyy sitten kollegaltaan, että kuka tästä aiheesta tietäisi jotakin, ja soittaa sitten tälle henkilölle ja niin on haastattelu valmis.

Lähdekäytäntöä suomalaisessa, ruotsalaisessa ja yhdysvaltalaisessa – ja sen mukaan länsimaisessa – journalismissa hallitsevat kiistatta henkilölähteet ja niihin liittyvä haastattelumetodi (Kiviranta 1985). Vaikka runsaasti muita lähteitä ja myös tiedon ja muun aineiston hankinnan metodeja tunnetaan, niin ne eivät ole yleisesti ottaen saavuttaneet merkittävää asemaa journalistisessa työ-prosessissa. Henkilölähde ja haastattelumetodi ovat

vahvistaneet asemiaan alan kaupallistumisen myötä (vrt. Kahma 1979 ja Rentola 1983).

Käsitykseni mukaan vallitsevalla lähdekäytännöllä, jota kaupallisuus sanelee, on merkittäviä seurauksia journalismin sisällölle ja olemukselle.

Ensinnäkin vallitseva lähdekäytäntö syntyi aikana, jolloin yhteiskunnallinen problematiikka oli vallan toinen kuin nykyisin. Toiseksi vallitseva lähdekäytäntö on kehitetty aivan tietuustyypisten uutistapahtumien hoitamiseksi. Oppikirjojen esimerkeissä puhutaan lähteistä, jotka ovat tarpeellisia hankittaessa tietoja tulipaloista, poliisiuutisista, onnettomuuksista, kokouksista jne. Kolmanneksi vallitseva lähdekäytäntö henkilöi journalismin. Tästähän aikakauslehdistö on täynnä esimerkkejä.

Uusimpien painotusten perusteella näyttää siltä, että vastaisuudessa ATK-perusteisella tiedonhankinnalla on journalistisessa työprosessissa kasvava merkitys. Tämäkin liittyy kaupallisuuteen. ATK-perusteiset tiedostot ovat tuottajilleen kauppatavaraa, jota tarjotaan käyttäjille kuten toimituksille liiketaloudellisin perustein. Samalla uhkaa murtua yksi journalistisen aineistonhankinnan perussääntö: aineistosta ei makseta (vrt. Ward & Hansen 1987, 12, 18).

Miksi sitten jokin lähde tulee lopulta valituksi? Kirjastotiede- ja informatiikka tarjoaa tähän ajattelemisen aihetta antavan vastauksen ns. Zipfin lain ja why bother -teorian muodossa (Ginman 1983, 29-30). Niiden mukaan lähteiden käytön kriteerinä ei ole maksimaalinen tiedonhankinta, vaan mahdollisimman vähäinen ajanhukka ja psyykinen tai fyysinen rasitus – tiedon tavoittaminen mahdollisimman helposti ja taloudellisesti.

Tästä journalismin piirteestä olen sanonut, että *journalistista tiedon ja muun aineiston hankintaa pyrkii hallitsemaan "vähäisimmän*

vaivan laki".

Artikkeli perustuu kirjoittajan pro gradu -tutkielmaan Kiviranta, Uolevi. Journalistinen lähdejärjestelmä. Tampere 1988.

Kirjallisuus

- BERNSTEIN, Carl & WOODWARD, Bob. Presidentin miehet. Helsinki 1974.
- BRUUN, Lars & KEROSUO, Lauri & STRANDEN, Paul & VUORTAMA, Timo. Viestinnän lait ja säännöt. Rauma 1981.
- BRUUN, Mikko & KOSKIMIES, Ilkka & TERVONEN, Ilkka. Uutisoppikirja. Helsinki 1986.
- FURHOFF, Lars. 91 journalister och deras källor. Journalisthögskolan i Stockholm. Skriftserie 7/82 (moniste).
- GINMAN, Mariam. En modell för journalisternas informationsanskaffning. Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A, vol 154. Tampere 1983.
- HEMÁNUS, Pertti & TERVONEN, Ilkka. Totuukis-
ta utopioihin. Keuruu 1986.
- KAHMA, Ilkka. Itsenäisyyden ajan journalismin kehityslinjoja. Toimitustyön historiaa Suomessa. SSLH-projektin julkaisuja nro 13. Helsinki 1979.
- KIVIRANTA, Uolevi. Journalistinen lähde. Tampereen yliopiston toimittajatutkinnon tutkielma 1985.
- KIVIRANTA, Uolevi. Journalistinen lähdejärjestelmä. Tampereen yliopiston tiedotusopin pro gradu -tutkielma 1988.
- LOWERY, Shearon & DEFLEUR, Melvin L (ed). Milestones in Mass Communication Research. New York/London 1983.
- MIETTINEN, Jorma. Toimitustyö. Hämeenlinna 1984.
- OKKONEN, Antero. Toimittajan työ. Hämeenlinna 1962.
- PIETILÄ, Veikko. Sisällön erittely. Helsinki 1973.
- RENTOLA, Ilkka. Normaalijournalismin säännöt. Tampereen yliopiston tiedotusopin pro gradu -tutkielma 1983.
- RENVALL, Pentti. Nykyajan historiantutkimus. Porvoo 1965.
- WARD, Jean & HANSEN, Kathleen A. Search Strategies in Mass Communication. New York/London 1987.